

BADIIY IJOD PSIXOLOGIYASINING KONSEPSIYALARI

Nafisa Tursunova,

O'zbekiston jurnalistika va ommaviy

kommunikatsiyalar universiteti

“O'zbek tili va adabiyoti” kafedrası

katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi jurnalistikadagi badiiy ijodning psixologik asoslari (tasavvur, ilhom, inkubatsiya, insight, verifikatsiya) va ijodkor shaxsning fikrlash turlari bilan bog'liq mexanizmlar tahlilga tortilgan. Tadqiqotdan maqsad — badiiy ijod psixologiyasi konsepsiyalarini jurnalist mehnatiga integratsiya qilish. Belgilangan obyekt — jurnalistning ijodiy faoliyati; predmet esa ijodiy jarayon mexanizmlari va newsroomda newsmeiker institutining o'rnidan iborat. Tezisdagi Ilyin (2009) va Oleshko (2014) yondashuvlari asosida kognitiv-affektiv mexanizmlar, manbalar bilan ishlash va redaksion amaliyot yagona tizimda yoritilganligi ilmiy yangilik sifatida ifodalanadi.

Kalit so'zlar: badiiy ijod psixologiyasi, ijod konsepsiyalari, inkubatsiya, insight, fikrlash turlari, newsmeiker, jurnalistika psixologiyasi

Kirish

Badiiy ijod — inson ongining yuksak shakli bo'lib, u nafaqat estetik ehtiyojlarni qondiradi, balki shaxsiy tafakkur, hissiyot va ijtimoiy tajribaning ifodasi sifatida ham namoyon bo'ladi. U orqali inson o'z his-tuyg'ulari, g'oyalari va qarashlarini estetik shaklda namoyon etadi. *Badiiy ijod psixologiyasi* esa jurnalistning ijodiy faoliyati ortida turgan ruhiy jarayonlarni, shaxs xususiyatlari va ijodiy qobiliyatlar shakllanishini o'rganadi. Bunday ijodiy jarayonning psixologik

asoslarini bilish jurnalistga badiiy ijod mohiyatini to'liq anglash imkonini beradi (Ilyin, 2009).

Badiiy ijod inson ongi va qalbida kechadigan murakkab ruhiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq. Jurnalistning estetik hissi, tasavvur kuchi, ilhomi va hayot tajribalari badiiy ijodiy faoliyatning asosiy manbai hisoblanadi. Badiiy ijod psixologiyasi aynan shu jarayonlarning psixologik mexanizmlari, shakllanishi va namoyon bo'lishini o'rganadi. Mavzuning muhim bo'limlaridan biri — “badiiy ijod konsepsiyalari” bo'lib, ular ijodning mohiyati, manbai, motivlari va ruhiy mexanizmlarini turli nazariy yondashuvlar orqali izohlaydi (Ilyin, 2009).

XX asrda badiiy ijod psixologiyasi jadal rivojlandi; psixoanalitik va madaniy-tarixiy yo'nalishlar, faoliyat nazariyalari va shaxs psixologiyasi doirasida Z. Freyd, K. Yung, L. Vygotskiy, A. Leontyev, S. Rubinshteyn kabi olimlarning qarashlari ijodning psixik asoslari va ijodkor shaxs rivojlanishini izohlashda muhim manba bo'ldi (Ilyin, 2009).

Asosiy qism

“Konsepsiya” tushunchasi va fikrlash xilma-xilligi. “Konsepsiya” (lot. *conceptio* — “tasavvur qilish”, “qabul qilish”, “fikrlash”) — ma'lum masala yoki jarayon haqidagi nazariy g'oyalar majmuidir. Fikrlash tug'ma emas, keyinchalik rivojlanadi. Shaxsiy va kognitiv xususiyatlar ayrim uslublarni afzal bilishga undasa-da, istalgan fikrlash turini mashq orqali rivojlantirish mumkin. Turli fikrlash usublari turli vazifalarda samaraliroq bo'lishi mumkin. Shu bois fikrlash turlarini bilish va ongli rivojlantirish ijodiy salohiyatni to'liq ishga solishga yordam beradi (Ilyin, 2009).

Jurnalist bo'lajak nashrni tayyorlashda ko'pincha ongsiz darajada “hal etilayotgan”, hali aniq shakllanmagan ijodiy muammo bilan ishlaydi: faktik materiallarni yig'adi, mavzuni “pishiradi”. Bu jarayon klassik modelda tayyorgarlik → **inkubatsiya** → **yoritilish (insight)** → **verifikatsiya** ketma-ketligi

sifatida tasvirlanadi (Ilyin, 2009). Inkubatsiya — muammoni faol ishlashdan to‘xtab, ammo ongotida yechim shakllanadigan bosqich; insight — kutilmagan yechimning paydo bo‘lishi; verifikatsiya — yechimni tekshirish va matnning mantiqiy-uslubiy yaxlitligini mustahkamlash.

Zamonaviy sharoitda axborot iqtisodiy qiymatga ega bo‘lgani sayin rasmiy kanallar torayishi mumkin; shu bois **newsmeikerlar** — voqelikning birlamchi tashuvchilari — muhim ahamiyat kasb etadi. Redaksiya o‘z mazmun modeli va tipologiyasidan kelib chiqib, “axborotchi”, “vakolatli suhbatdosh”, “faqat ma’lumot uchun shaxs”, “vositachi”, “yo‘l ko‘rsatuvchi” kabi manbalar bilan tizimli ishlaydi. Newsmeikerlar ayrim holatlarda mustaqil ekspert va sharhlovchi rolini ham bajarishi mumkin. Bularning barchasi jurnalistning ichki tahliliy faoliyati bilan uyg‘unlashgan holda samarali ishlaydi (Oleshko, 2014).

Ijodiy jarayonda xotira (kuzatilgan tafsilotlarni saqlash), emotsiya (ilhom va diqqatni faollashtirish) va motivatsiya (ichki ehtiyoj) o‘zaro bog‘langan tizim sifatida ishlaydi. Inkubatsiya fazasida emotsional belgilar xotira izlarini faollashtiradi, bu insight ehtimolini kuchaytiradi (Ilyin, 2009). Andrey Belyning “yozishdan oldingi rasmiylashtirish” haqidagi mulohazalari ijodiy tayyorgarlik va ong osti ishlashining ahamiyatini yoritadi (Bely, 1930/2010). Emotsional boshqaruv tizimi faollashganda “ilhom” deb nomlaydigan holat paydo bo‘lishi mumkin (Selye, 1984).

Jurnalistik ijod ko‘pincha turli fikrlash rejimlarining navbatma-navbat ishga tushishi bilan kechadi: **deduktiv** va **induktiv** (xulosa chiqarish), **tanqidiy** (dalil va manbalarni baholash), **analitik** (murakkab axborotni qismlarga ajratish), **tergov** (savol va gipoteza generatsiyasi), **tizimli** (omillar bog‘liqligini ko‘rish), **ijodiy/divergent** (muqobil yechimlar yaratish), **konvergent** (eng maqbulini tanlash), **konseptual** (mavhum munosabatlar), **metaforik** (yangi aloqalar o‘rnatish), **an’anaviy/vertikal** (izchil mantiqiy yo‘l) va **sinvergent** (divergent +

konvergent sintezi). Vazifaga mos rejimni ongli almashtirish ijodiy samaradorlikni oshiradi (Ilyin, 2009).

Xulosa

Badiiy ijodning psixologik bosqichlari (tasavvur, ilhom, inkubatsiya, insight, verifikatsiya) jurnalist ijodiy faoliyatining samaradorligini belgilaydi (Ilyin, 2009).

Ijodiy shaxsning fikrlash turlari xilma-xilligi (deduktiv, induktiv, tanqidiy, ijodiy va b.) jurnalistning professional salohiyatini oshiradi (Oleshko, 2014).

Newsmeikerlar instituti redaksiya mazmunini boyituvchi muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Xotira–emotsiya–motivatsiya uchligi samarali boshqarilganda ijodiy natijalar yuqori bo‘ladi (Selye, 1984).

Turli olimlar (Ilyin, Oleshko, Bely, Selye) yondashuvlari asosida jurnalistikadagi badiiy ijod jarayonlari yagona tizimda tahlil qilindi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqqan holda quyidagi takliflarni taqdim etish o‘rinlidir:

1. Jurnalistika ta’limida badiiy ijod psixologiyasi bo‘yicha maxsus modul joriy etish.
2. Redaksiyalarda fikrlash turlarini rivojlantirishga qaratilgan treninglar tashkil etish.
3. Newsmeikerlar bilan ishlashda etik kodeks va shaffoflik tamoyillarini mustahkamlash.
4. Jurnalistlar uchun inkubatsiya bosqichini qo‘llab-quvvatlaydigan ijodiy muhit yaratish.
5. Tadqiqotlarda psixologiya va kommunikatsiya fanlari bilan integratsiyani kuchaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

Белый, А. (2010). Как мы пишем (репринт изд. 1930 г.). Москва: Луч.
(Оригинал издан в 1930 г.)

Ильин, Е. П. (2009). Психология творчества, креативности, одаренности.
Санкт-Петербург: Питер.

Олешко, В. Ф. (2014). Психология журналистики: Учебное пособие.
Екатеринбург: Издательство Уральского университета.

Селье, Г. (1984). Стресс и дистресс. Москва: Мысль.